

ЛЮДИНА ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ У КОНТЕКСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО ДОСВІДУ СТАРШОКЛАСНИКІВ

УДК 37.026

Галина Васьківська, кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник, завідувач лабораторії дидактики
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ

ЛЮДИНА ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ У КОНТЕКСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО ДОСВІДУ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті конспективно викладено аналіз наук про людину, знання яких мають бути відображені у змісті освіти, що сприятиме формуванню в учнів старшої школи системи знань про людину.

Ключові слова: знання про людину, соціальний досвід, науки про людину, система знань про людину, старшокласники, наукове і навчальне пізнання.

Літ. 9.

Актуальність проблеми. Формування системи знань про людину в учнів старшої школи є одним з основних аспектів становлення особистості. Вікові особливості учнів старшої школи дають змогу сформувати у свідомості учнів певної вікової категорії наукову картину світу. Наголосимо, йдеться не про природничо-наукову картину світу (ПНКС) [5], не про біологічну картину світу (БКС) [8], не про суспільно-наукову картину світу (СНКС) [2], а саме про наукову картину світу як таку, адже знання про людину містяться майже у кожній науковій галузі, а отже, – й у похідних від наук – навчальних предметах.

Б.Г. Ананьєв називає три найважливіші особливості розвитку сучасної науки, які пов'язані з людиною як проблемою: “1) перетворення проблеми людини у загальну проблему науки в цілому, включаючи точні й механічні науки; 2) зростаюча диференціація наукового вивчення людини, поглиблена соціалізація окремих дисциплін та їх дроблення на низку часткових учень; 3) тенденція до об'єднання різних наук, аспектів і методів дослідження людини у різноманітні комплексні системи, до побудови синтетичних характеристик людського розвитку” [1, 6].

Отже, йдеться про людину-суб'єкта не лише як про об'єкт наукового пізнання. Зважаючи на те, що у сучасних гуманітарних науках поширене визначення суб'єкта як носія мислення і діяльності, ми звертаємо увагу на ключові характеристики – здатність ставити задачі і мотивувати їх розв'язання. Оскільки суб'єктність є визначальною якістю особистості, то щоб зрозуміти її становлення, необхідний аналіз саме суб'єктивних ситуацій і реальних суб'єктивних відношень з огляду на сучасний освітній простір. З іншого боку, суспільство (через головний інститут – державу) є замовником на таку особистість, а отже, виступає суб'єктом стосовно

освітнього співтовариства та освітніх інститутів, які й мають забезпечити повноцінне функціонування означених нами ключових характеристик тієї самої особистості. Освітньо-суспільне коло як площина, що є перетином багатьох інших, пов'язаних як з людиною, соціумом, так і державою, не набуває довершеності, якщо свою суб'єктність держава не оформить у державних стандартах освіти і не реалізовуватиме через інститути освіти. Саме тому освітні стандарти конкретизуються у навчальних програмах, навчальних і методичних посібниках, поурочному плануванню. Як підсумок – усе це спрямовується на навчальні заклади, педагогів, а у період підсумкових атестацій – на учнів і студентів, у такий спосіб стаючи об'єктами державного впливу на їхню освітню діяльність.

Утім, незважаючи на такий чіткий розподіл впливу: держава – освітянські інститути – навчальний заклад, останні не йдуть одним шляхом. Одні навчальні заклади ототожнюють себе з суб'єктом держзамовлення на освіту, транслюють на педагогів і учнів держстандарти, програми, підручники й методики без будь-яких змін, тобто вписуються у державну схему суб'єкт-об'єктних відносин, розглядаючи педагогів і учнів як об'єкти управління. Натомість інші навчальні заклади (їх значно менше) намагаються віднайти своє ключове місце в освітньому просторі, а тому розробляють й апробують інноваційні моделі або програми розвитку, у такий спосіб розфреймовуються, тобто: або розсувають рамки держстандартів, або виходять за них, набуваючи суб'єктності щодо своєї освітньої діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Глобальна функція навчання полягає в передачі підростаючому поколінню змісту соціальної культури для її збереження й розвитку (І.К. Журавльов, Л.Я. Зоріна, В.В. Краєвський, І.Я. Лернер,

ЛЮДИНА ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ У КОНТЕКСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО ДОСВІДУ СТАРШОКЛАСНИКІВ

М.М. Скаткін, В.С. Цетлін, В.С. Шубінський та ін.). З огляду на це, особистість формується у процесі засвоєння соціального досвіду. Водночас від обсягу і характеру засвоєного змісту соціального досвіду залежить становлення особистості (О.М. Леонт'єв). У цьому криється наріжна суперечність того, що треба мати (соціальне замовлення держави на всебічно розвинену особистість, здатну конкурувати в інформаційному глобалізованому світі) і того, яким шляхом іде ця особистість або як і чому саме її навчають.

Загалом у теорії навчання давно дискутується питання про співвідношення двох типів пізнання – наукового і навчального. Існує широкий спектр поглядів на характер цього співвідношення – від визнання повної тотожності двох форм інтелектуальної діяльності до протиставлення процесу засвоєння знань науковому пізнанню. Ці погляди науковці систематизують упевний спосіб.

1. Визнання ідентичності процесів навчання і наукового пізнання (С.Е. Райков, Дж. Брунер та ін.).

2. Розведення цих процесів як неподібних, різних (П.Н. Груздев, Р.Г. Ламберг, Луї де Бройль, К.П. Ягодовський та ін.).

3. Ствердження єдності обох процесів із зазначенням їх відмінностей (М.М. Алексєєв, Л.П. Арістова, Д.В. Вількеєв, М.А. Данілов, В.М. Єсіпов, М.І. Махмутов, І.Т. Огородніков, В.О. Онищук, М.М. Скаткін, Т.І. Шамова, С.А. Шапоринський та ін.).

Ми поділяємо погляди останньої групи вчених, згідно з якими слід констатувати як відмінні, так і загальні сторони цих процесів.

Аналіз літератури з питань співвідношення наукового і навчального пізнання показав, що ці процеси мають низку загальних – принципово важливих – моментів, які дають змогу у подібних випадках поширити закономірності наукового пізнання на навчальне.

По-перше, у кожному з них проходить постійна взаємодія двох начал: об'єкта і суб'єкта пізнання, у ході якого суб'єкт відкриває в об'єкті пізнання все нові сутності, розширюючи у такий спосіб свої знання про нього. У науковому пізнанні об'єкт – це навколишня дійсність, суб'єкт – дослідник з його діяльністю з вивчення об'єкта. У процесі навчання об'єктом виступає зміст знань, суб'єктом – учень з його діяльністю з теоретичного й практичного освоєння об'єкта.

По-друге, у них існує подібність цілей: в обох випадках людина зацікавлена в збагаченні уявлень про довкілля і про свій внутрішній світ, у розкритті суті перебігу процесів та їх закономірностей.

По-третє, важливим засобом розв'язання

пізнавальних і/чи навчально-пізнавальних завдань виступає мислення людини [9].

Мета статті. З огляду на викладене, вирінає необхідність переосмислити зміст знань наук у контексті розробки змісту навчальних предметів, адже навчальний предмет, як зазначає Б.С. Гершунський, є дидактично опрацьованою з навчальною метою системою теорій, законів, принципів, постулатів, категорій, понять, ідей, методів і фактів відповідної науки, утілена у певному обсязі навчального матеріалу, що задовольняє вимоги навчальної програми і яку належить засвоїти учням з метою оволодіння всіма компонентами змісту освіти [4, 242].

Виклад основного матеріалу. У прагненні зрозуміти навколишній світ люди створили безліч міфологічних, релігійних, натурфілософських систем, що пояснюють події повсякденного життя і явища природи. В останні три-чотири століття пізнання стало особливою соціальною діяльністю, і до найдревніших форм пізнання світу – міфотворення, релігії, мистецтва, філософії – приєдналася наука. Її представники, учені, спеціально займаються пізнанням світу.

Завдяки науковим дослідженням земля, величезна і майже не освоєна за часів Колумба, нині вивчена від полюса до полюса. Успіхи науки позбавили людство від багатьох смертельних хвороб, які колись спустошували країни, дали змогу висадитися на Місяці, проникнути в світ атома, створити незліченну кількість корисних і потрібних приладів і пристроїв. У наше століття важко знайти яку-небудь сферу людської діяльності, де можна було б обійтися без наукового знання. Парадоксально, але водночас далеко не кожному відомо, як робляться наукові відкриття, із чого складається науковий метод пізнання, як виникають теорії, чому одні з них приймаються, а інші відкидаються.

Історія розвитку науки переконливо доводить, що на початку було пізнання людиною природи, світу, самої себе. З часом ці пізнання виокремились у різні науки, які, у свою чергу, ще розділилися. Відбулося “розщеплення” цілісної картини на “скалки”, які нині називаються конкретними науками і мають вузьку спрямованість, “спеціальність” і “специфічність” яких обстоюються чимало науковців-теоретиків і педагогів-практиків.

Утім, звернімося до наук, які містять знання про людину. Перша класифікація наук про людину, культуру і суспільство дана на початку XVII століття Френсісом Беконем (1561 – 1626). У ній чітко простежується єдність багатьох наук, відсутність розриву між антропологічними і

ЛЮДИНА ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ У КОНТЕКСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО ДОСВІДУ СТАРШОКЛАСНИКІВ

суспільними науками, між науками про душу і тіло. Пізнання людини (за Ф. Беконом) є:

- *загальним учінням про природу і стан людини*: учення про людську особистість (недоліки й позитивні якості); учення про зв'язок душі і тіла (включаючи фізіогноміку і тлумачення снів);

- *науками про окрему людину*: науки про тіло (медицина, косметика, атлетика, мистецтво насолоди); науки про душу: учення про здатності душі; науки про застосування здібностей душі; логіка (мистецтво відкриття, судження, запам'ятовування, повідомлення); етика (вчення про благо, про обов'язки);

- *науками про людські об'єднання, суспільство (громадянська наука)*: учення про взаємну поведінку, про ділові стосунки; про правління або державу.

Ф. Бекон для пізнання людини поєднував науки про суспільство, культуру і людину, а також філософські міркування про природу людини. Вони подібні “до гілок дерева, що виростають з одного стовбура [3, 210]”. Сьогодні існують різноманітні науки, які вивчають людину. Предметом нашого дослідження є формування системи знань про людину в учнів старшої школи, утвердження учня як суб'єкта навчання.

Система знань про людину має “забезпечити високу функціональність людини в умовах, коли зміна ідей, знань і технологій відбувається набагато швидше, ніж зміна покоління людей; потреба у віднайдені раціональних схем співвідношення між лавиноподібним розвитком знань, високих технологій і людською здатністю їх творчо засвоювати [6, 158]”. Вважаємо за доцільне ознайомити учнів старшої школи з системою існуючих наук про людину. Це дасть їм змогу сформуванню уявлення про наукову картину світу в цілому.

Антропологія (від “антропо” і “логія”) – наука про походження й еволюцію людини, утворення людських рас і про нормальні варіації фізичної будови людини [7, 42]. На думку Б.Г. Ананьєва, термін “антропологія” користувався особливою повагою серед філософів і педагогів. Цьому сприяло антропологічне вчення М.Г. Чернишевського (філософський антропологізм або антропологічний принцип у філософії). “Розуміння людини як цілого, прагнення розкрити єдність суспільного і природного у структурі людини [2, 20]” – лейтмотив цього вчення.

Антропологія на початку свого розвитку тлумачилася як система наук про людину. Пізніше відбулося обмеження її предмета спеціальним розвитком як окремої науки, що вивчає зміну природи людини під впливом суспільно-історичних умов.

Археологія – наука, яка вивчає історію суспільства за матеріальними залишками життя і діяльності людей – речовими пам'ятками. Досліджує окремі старожитності (знаряддя праці, посуд, зброю, прикраси) і цілі комплекси (поселення, скарби, могильники), що відкриваються під час археологічних розкопок. На підставі цього відновлюється соціально-економічна історія епох, яка мало або зовсім не висвітлена у писемних джерелах. У багатьох країнах світу археологія є розділом антропології. У нашій країні її віднесено до галузі історичних дисциплін.

Демографія (від грец. *демос* – народ і *графо* – пишу) – наука про закономірності відтворення населення у суспільно-історичних умовах. З'явилося це слово у 1855 році у назві книги французького вченого А. Гійара “Елементи статистики людини, або Порівняльна демографія”.

Сучасна демографія за матеріалами статистики вивчає відтворення населення в цілому і його компоненти – масові соціальні процеси, їх кількісні взаємозв'язки, віково-статеву структуру населення (математична демографія), залежності від соціальних і економічних явищ (соціальна демографія й економічна демографія), характер залежності приросту населення з суспільним розвитком. Водночас демографічні довідники нерідко вміщують інформацію про расовий, мовний, національний і релігійний склад населення, а також структуру населення за освітою, соціально-економічним статусом. *Мистецтвознавство* вивчає мистецтво (художню творчість) у всіх його видах (література, театр, музика, архітектура, образотворче мистецтво, кіно тощо). Важко бути фахівцем з усіх мистецтв одночасно, тому мистецтвознавство є комплексом наук, які займаються певним видом мистецтва. Наприклад, мистецтвознавство є наукою про образотворче мистецтво, що знов-таки розпадається на кілька видів (живопис, скульптура, графіка, монументальне мистецтво).

Історія (від грец. *historia* – розповідь про відоме минуле) розглядається як процес розвитку природи і суспільства; комплекс суспільних наук (історична наука), що вивчає життя різних народів, основні події, які привнесли істотні зміни у їхнє життя. Історію можна назвати “наукою про людину у часі”. Вона, встановлюючи закономірності історичного розвитку, досліджує факти, події і процеси на основі історичних джерел, якими займаються джерелознавство та інші допоміжні історичні дисципліни.

Кримінологія і криміналістика – науки, які мають споріднену етимологію, але різне значення (від лат. *crimen* – злочин). Кримінологія – це

ЛЮДИНА ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ У КОНТЕКСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО ДОСВІДУ СТАРШОКЛАСНИКІВ

наука, яка вивчає злочинність, її причини, особистість злочинця, а також розробляє заходи щодо попередження злочинності. *Криміналістика* – наука, яка розробляє систему спеціальних прийомів і засобів збирання, дослідження й оцінки судових доказів.

Логіка. Традиційно *логіку* до знань про людину не відносять (вона, як і математика, посідає серед наук особливе місце). Утім, їй слід приділити певну увагу. Ця наука невинно забута як у середній школі, так і в більшості ВНЗ. Невипадково учні і студенти не підозрюють про існування будь-яких законів або правил мислення. Логіка формальна – це наука про загальнозначущі форми і засоби мислення, що необхідні для раціонального пізнання у будь-якій галузі знання. До загальнозначущих форм мислення відносяться поняття, судження, висновки, а до загальнозначущих засобів мислення – визначення, правила (принципи) утворення понять, суджень, висновків, правила переходу від одних суджень або висновків до інших.

Медицина (від *medicus* – лікарський, лікувальний) – галузь науки і практична діяльність, яка спрямована на збереження і зміцнення здоров'я людей, попередження і лікування хвороб. Її витoki сягають давніх часів: лікувальні практики чаклунів, знахарів, шаманів. Досягнення природознавства і техніки, розвиток клініко-анатомічних і клініко-експериментальних напрямів, методів об'єктивного хворого (XVII – XIX ст.) обумовили становлення наукової медицини. Сучасна медицина розділилася майже на 300 лікарських спеціальностей.

Термін *міфологія* має два значення: сукупність міфів (розповідей, оповідань про богів, героїв, демонів, духів тощо), що відображали фантастичні уявлення людей у докласовому і ранньокласовому суспільстві про світ, природу і людське буття; наука, що вивчає міфи (їх виникнення, зміст, походження). Значну частину міфології склали космологічні міфи, присвячені будові природи. Міф – це не первісна форма знання, а особливий вид світогляду, специфічне образне синкретичне уявлення про явища природи і колективне життя.

Педагогіка – наука про виховання людини; розкриває сутність, мету, завдання і закономірності виховання, його роль у житті суспільства, у розвитку особистості, у процесі освіти і навчання. Це найдавніша наука. Перший учитель жив ще в доісторичні часи, але рефлексія вчительського досвіду народилася в епоху античності. З відомою часткою умовності можна говорити про те, що свій родовід педагогіка як самостійна наука веде з публікації в XVII в. книги видатного чеського

вченого, громадського діяча й священика Яна Амоса Коменського “Велика дидактика”.

Звісно, виховувати й учити дітей почали задовго до появи педагогіки як науки. Багато термінів, що вживаються сьогодні у цій сфері, прийшли до нас із Давньої Греції. Назва, наприклад, однієї з галузей педагогіки – дидактики – зв'язана зі словом “дидакалос” (*грец.* “учитель”). Так називали вчителів у Візантії й у деяких греко-латинських школах Росії XVII ст. Сучасний світ наполегливо жадає від нас іншого ставлення до освіти. Людина повинна безупинно вчитися. Навіть професію вона, зазвичай, змінює кілька разів протягом життя, не кажучи вже про необхідність освоювати безліч інших знань і вмінь – від користування новою побутовою технікою до нових законів, валют, кордонів, світоустрою.

Педологія – напрямок в науці, який мав на меті об'єднати підходи різних наук (медицини, біології, психології, педагогіки) до розвитку дитини. Термін застарілий, і сьогодні має тільки історичне значення.

Виникла наприкінці XIX ст. у США і Західній Європі. Концепція педології ґрунтувалася на теорії двох факторів; соціального й біологічного, які вважалися рівноцінними і паралельно діючими в розвитку особистості. У 20-х – на початку 30-х років ця концепція була поширена серед радянських педагогів, психологів, фізіологів, лікарів. Безумовно, надмірна складність створення міждисциплінарної науки не забезпечувала єдності поглядів серед педологів. Педологів готували ґрунтовно: вони вивчали фізіологію, дитячу психіатрію, невропатологію, антропологію, соціологію, а теоретичні заняття поєднувалися з повсякденною практичною роботою.

Політологія – галузь наукового знання, що вивчає політику, політичні відносини, політичні системи. Це наймолодша з класичних наук про суспільство. Політологія як наука сформувалася на перетині XIX – XX століть, але в неї вже була значна спадщина, представлена працями багатьох філософів, юристів та істориків. Першу наукову класифікацію форм правління розробив Аристотель у своїй “Політиці”. Кант сформував три нестаріючі принципи аморальної політики: роби і виправдовуй (*fac et excusa*); якщо зробив, заперечуй (*si fecisti nega*); розділай і владарюй (*diuide et impera*).

Будь-яка держава – це історично сформована спільність людей на правовій основі, об'єднаний території, яка підпорядкована єдиній владі. Вона засновується нацією. Нація у процесі будівництва держави стає народом. Чотири компоненти характеризують державу: територія і її охорона,

ЛЮДИНА ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ У КОНТЕКСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО ДОСВІДУ СТАРШОКЛАСНИКІВ

економіка, культура і політика державоутворюючої нації.

Психологія – це наука про закономірності, механізми і факти психічного життя людини та тварин. З'ясувавши етимологію слова: *психо* – душа, *логос* – знання, або вивчення, можна сказати, що психологія – наука про душу. Психологія – це пам'ять, стрес, психотерапія, любов, переконання, гіпноз, сприйняття, творчість, дорослішання, інтелект, сексуальність. Психологія – це подорож у внутрішній світ. Психологія цікавиться Людиною. Ця наука поза національністю, релігійною приналежністю, місцем проживання, освітою, гендерністю і віковими цензами. Сучасна психологія поділяється на значну кількість галузей: загальну, вікову, порівняльну, зоопсихологію, диференціальну, інженерну психологію праці, військову, авіаційну, космічну, юридичну, екстремальну, медичну, соціальну, спортивну, етнопсихологію, психологію управління, релігійну, екологічну, парапсихологію.

Існують науки, предметом вивчення яких є конкретна людина. До таких наук можна віднести онтогенез – процес розвитку індивідуального організму. У межах цього напрямку вивчають статеві, вікові, конституційні і нейродинамічні особливості людини. Окрім того, існують науки про особистість і її життєвий шлях.

Загалом, це не повний перелік наук про людину. Учням, під час ознайомлення з цими науками, слід наголошувати, що з'являються нові науки про людину, а деякі зникають (наприклад, педологія).

Висновки. Вочевидь, що всі науки або наукові напрями, які вивчають людину, взаємопов'язані і разом дають цілісне уявлення про людину. Як зазначає Б.Г. Ананьєв, "... лише в людині природа та історія об'єднуються безкінечною низкою зв'язків і залежностей в одному об'єкті, ядром якого є її існування як особистості, суб'єкта практичної діяльності та пізнання [1, 316]"

Отже, людина – це різнопланове явище. Її дослідження повинно мати цілісний характер. Саме тому однією з основних методологічних концепцій, що застосовують для вивчення людини, є концепція системного підходу. Вона відображує системність світоустрою. Відповідно до цієї

концепції будь-яка система існує тому, що існує системоутворювальний чинник. У системі наук, що вивчають людину, таким фактором є сама людина, і вивчати її необхідно у всьому розмаїтті явищ і зв'язків із зовнішнім світом. Лише за таких умов можливо отримати цілісне уявлення про людину і закономірності її соціального і біологічного розвитку.

1. Ананьєв Б.Г. *О проблемах современного человекознания [Текст]* / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 1977. – 378 с.

2. Арцишевська М.Р. *Теоретико-методичні засади інтеграції знань про суспільство у змісті шкільної освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 [Електронний ресурс]* / М.Р. Арцишевська. – К., 2000. – 20 с.

3. Бекон Ф. *Твори: в 2-х т. [Текст]* / Ф. Бекон. – М., 1971. – Т. 1. – 590 с.

4. Гершунский Б.С. *Образовательная педагогическая прогностика. Теория, методология, практика: учеб. пособ. [Текст]* / Б.С. Гершунский. – М.: Флинта; Наука, 2003. – 768 с.

5. Гончаренко С.У. *Методологические и теоретические основы формирования у учащихся средней школы естественнонаучной картины мира: автореф. дисс. ... д-ра пед. наук в форме науч. докл.: 13.00.01, 13.00.02 [Текст]* / С.У. Гончаренко. – К., 1989. – 56 с.

6. Кремень В.Г. *Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати [Текст]* / В.Г. Кремень. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.

7. *Советский энциклопедический словарь [Текст]* / [научно-ред. совет: А. М. Прохоров (предис.)]. – М.: Советская энциклопедия, 1981. – 1600 с.

8. Степанюк А.В. *Методологічні та теоретичні основи формування цілісності знань школярів про живу природу: дис. ... д-ра пед. наук: 13 00 01 [Текст]* / А.В. Степанюк. – Тернопіль, 1999. – 418 с.

9. Шапоринский С.А. *Обучение и научное познание [Текст]* / С.А. Шапоринский. – М.: Педагогика, 1981. – 208 с.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2012

"Даремне навчання без думки, небезпечна думка без навчання".

Конфуцій
давньоқытайський філософ

